

6-30-2019

MODERN INNOVATIVE METHODS IN TEACHING COMPLICATED DIMENTION WORKS IN THE SUBJECT OF "ART OF CONDUCTING"

Sevar MALIKOVA

Dotsent of the department of "Vocal", PhD, uzdsmi@madaniyat.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/cacenas>

Recommended Citation

MALIKOVA, Sevar (2019) "MODERN INNOVATIVE METHODS IN TEACHING COMPLICATED DIMENTION WORKS IN THE SUBJECT OF "ART OF CONDUCTING"," *Culture and Arts of Central Asia*: Vol. 10 : No. 1 , Article 14.
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/cacenas/vol10/iss1/14>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Culture and Arts of Central Asia by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

Севар МАЛИКОВА
ЎзДСМИ, “Вокал” кафедраси доценти, п.ф.н.

“ДИРИЖЁРЛИК” ФАНИДА МУРАККАБ ЎЛЧОВДАГИ АСАРЛАРНИ ЎРГАТИШДА ЗАМОНАВИЙ ИННОВАЦИОН УСЛУБЛАР (якка дарс мисолида)

Аннотация. Мақолада “Дирижёрлик” фанида ўзбек композиторларининг мураккаб ўлчовдаги асарларини ўрганишда педагог томонидан қўлланиладиган замонавий инновацион услублар тизими таҳлил қилинган ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: мураккаб ўлчовлар, ритм, усул, суръат, схема, характер, кучли ҳисса, нисбатан кучли ва кучсиз ҳисса, иккиланган, учланган ҳиссалар, мануал техника.

Севар МАЛИКОВА
Доцент кафедрасы “Вокал” кандидат педагогических наук ГИИКУз

СОВРЕМЕННЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СЛОЖНЫХ ИЗМЕРЕНИЙ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ДИРИЖЕРСТВО» (на примере одного урока)

Аннотация. В статье рассматривается и анализируется система необходимых практически-методических рекомендаций, применяемых педагогами по предмету “Дирижирование”, в изучение произведений сложных размеров узбекских композиторов.

Ключевые слова: сложные размеры, ритм, метр, темп, схема, характер, сильная опорная доля, относительно сильные и слабые доли, удвоенные утроенные доли, мануальная техника.

Sevar MALIKOVA,
Dotsent of the department of “Vocal”, PhD

MODERN INNOVATIVE METHODS IN TEACHING COMPLICATED DIMENTION WORKS ON THE SUBJECT OF «ART OF CONDUCTING»

Abstract. The article analyses the system of practical and methodical recommendations used in the study of complicated dimention works. Also the article examines the system of necessary practical and methodological recommendations used by teachers in teaching the works complex size of Uzbek composers on the subject «Conducting» to students.

Key words: complex dimensions, rhythm, meter, tempo, pattern, character, strong support share, relatively strong and weak beats, doubled triples, manual technique.

Музыка илмининг назарияси ва амалиёти ўлчов, усул, суръат, тезлик, санок чизмалари, характери, урғу (акцент), кучли ва кучсиз ҳиссалари, гармонияси, товушлар оралиғи, интерваллар, товушқатор (звуковедение), овозлар мутаносиблиги, куй яратиш ва бошқа кўп жиҳатлари математик ҳисоб билан боғлиқдир. Музыка тилида кўп атамалар лотинча ёки рус тилида қўлланилади, лекин шунга қарамай, композиторлар ўз асарларини миллий кўшиқ ва мақом оҳангларига асосланган ҳолда яратишга интиладилар. Ўзбек халқ ва мумтоз касбий мусиқаси, Ўзбекистон композиторлари ва бастакорлари асарлари, вокал-хор учун қайта ишланган халқ кўшиқлари ўзига хос оҳанг, интонация, лад, метро-ритм, шаклланиш тамойили ва аксарият турли мураккаб ўлчов ва саноклардан иборатдир. “Дирижёрлик” фанида талаба жаҳон ва ўзбек композиторлари яратган турли асарлар билан танишиб, уларга дирижёрлик қилиш техникаси, асар ўргатиш сирлари ва технологиясини эгаллайди, эгалланган билимлари, маҳорат

ва малакаларини “Дирижёрлик амалиёти” фанида хор ва вокал ансамбли билан ишлаш жараёнида қўллайди.

Белгиланган фан дастури асосида якка амалий дарсларни, ўқитиш жараёнини тўғри ташкил қилиш учун, педагог дирижёрлик техникасидан яхши билимларга эга бўлиши, талабанинг характери, психологияси, асарни тинглаб фикрлаши, ундан таъсирланиб, мусиқа мазмунига мос юз-қўзи, мимикаси, қўл ҳаракатлари орқали тасвирлаши, малака ва кўникмаларини шакллантириши, қобилятини турли жанрдаги асарлар мисолида ривожлантириши, ўзлаштириш темпидаги нуқсон ва камчиликларини ҳам билиши, таҳлил қилиб тўғри йўналтира олиши зарур.

Педагог дирижёрлик соҳаси бўйича чуқур ва ҳар томонлама мукамал билимларга эга бўлиши, ўз устида ишлаш қобилятини тинмай ўстириши, таникли дирижёр – хормейстрлар яратган махсус адабиётлардан фойдаланиб дарс жараёнида талабани касбга меҳрини уйғотиши ва қизиқтириши, унинг

иктидорини тўлақонли очишга интилиши лозим. Масалан, Gordon Lamb “Choral techniques” китобида талаба мураккаб-аралаш ўлчовларни тўлиқ ўзлаштириши учун махсус машқлардан фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади, дейди [5. Б.323].

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий лаёқатларини шакллантириш ва ривожлантиришда, асарларни мукамал ўзлаштириб мануал техника сирларидан етарли билимларга эга бўлишларида мустақил ўз устида ишлаш қобилиятлари катта роль ўйнайди. Мусиқа санъати барча санъатлар каби доимийликни талаб қилади. Дирижёр худди спортчи каби ўз дирижёрлик маҳорати, эшитиш, қуйлаш ва чалиш қобилиятини ўстириш мақсадида доимо машқ қилиб бориши зарур.

XXI аср санъат таълимида мусиқани нафақат хиссий санъат балки бошқарувчилик ва шахсий мушоҳадани такомиллаштирувчи манба сифатида тарғиб этиш лозим. Мусиқа талабалар эришган ютуқларнинг маънавий омилидир. Талабалар мусиқанинг тилини мукамал ўрганмоғи, мусиқа таъсирида ўз мақсадини янада мустақамлаш ва ҳатти-ҳаракатлар тизимини конкретлаштириш зарурдир [6. Б.2-3].

Дирижёрлик фанидан якка амалий ижодий дарс уч томонлама ўқитувчи + жўрнавоз + талаба = ҳамкорлигидаги дарс жараёни бўлиб, у ўзида педагогнинг фаолиятини (таълим берувчи), жўрнавоз (мусиқа ижрочиси) ва талаба фаолиятини (таълим олувчи) мужассамлаштиради. Педагог талабанинг индивидуал иқтидори ва имкониятини инобатга олган ҳолда содда ва мураккаб, аралаш ўлчовлар ва турли характердаги асарлардан ҳар бир семестр учун дастур белгилайди. Ҳар бир дарс якунида талабага ўқув дастурини мустақил яхши, тўғри, талаб даражасида ўзлаштириши учун қуйида кетирилган машқлар ва топшириқлардан:

- Елка ва қўл мушакларини эркин тутган ҳолда, турли мураккаб ва аралаш ўлчовларни (размер), чизмаларни (сетка), кучли ва кучсиз ҳиссаларни, бир маромда адашмасдан тез, ўрта ва секин темпларда тактлашни эгаллаш (тактирование);

- Қўллар билан аффтакт ҳаракати, овозларга қуйлашни бошлаш, яқунлаш, нафас олиш, овозни йўналтириш, асар ҳаракатини кўрсатиш, урғуси, динамик белгилар устида ишлашни ўзлаштириш;

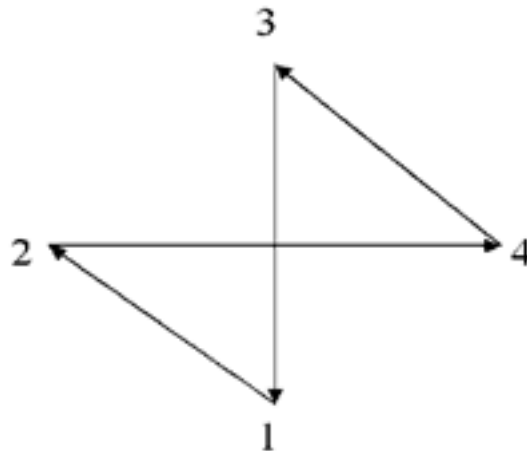
- Асар муаллифлари ҳақида маълумотлар тўплаб, унинг яратилган даври ва йўналиши, ғояси ва матнини таҳлил этиш, фортепианода асарларни чалиб овоз партиялари, аккордлари, оркестр жўрлигини ёд олиш вазифалари берилади.

Талаба фортепиано жўрлигидаги ижро давомида кўз олдида хор жамоаси турганини тасаввур қилган ҳолда, композитор талабига, асар мазмунига монанд фантазиясини ишлатиб, қўл ҳаракатлари (мануал техника) ёрдамида асарларни дирижёрлик қилиши керак. Дирижёр – хормейстр касбини эгаллаш давомида ва келгусида вокал-хор жамоасига асар ўргатиш ва уни ижро этиш жараёнида, репертуар орқали хонандаларнинг бадиий савиясини тарбиялаш, ўстириш ва концерт фаолиятини олиб боришда,

мутахассиснинг ижодкорлик қобилиятини ўсиши ва янада такомиллашиб боришида тасаввур ва фантазия муҳим аҳамиятга эгадир. Баъзан хормейстер асарнинг анъанавий ижросидан чекланган ҳолда, ўз хис-туйғулари асосида импровизация қилиб асар талқинини ўзгартириши ҳам мумкин. Бундай ҳолда у асарни ўзгача хис қилиш туйғулари, қарашлари ва фантазиясини сўз ҳамда қўл ҳаракатлари орқали хонандаларга етказиши ва ижро жараёнида унга эришиши лозим. Фанни ўзлаштиришда тизимлик, илмийлик ва давомийлик принципи ҳар бир машғулотларда ўзининг тузилиши ва мазмуни билан илмий асосда ташкил топиши лозим.

Мураккаб ҳиссалик ўлчовларни ўзлаштириш иккинчи курсдан бошланади. Аввало бошловчи дирижёр ёки ўрта тайёргарликка эга бўлган (коллеж, лицей, мусиқа мактабида таҳсил олган) талаба дирижёрлик маҳоратини ўзлаштиришда, оддий 2/4; 3/4 дан бошлаш ҳамда 4/4 ўлчовни, яъни 2+2 оддий ўлчовдан таркиб топган мураккаб ўлчовга дирижёрлик қилишга эътибор қаратиб, уни пухта эгаллаш тавсия этилади. [3.Б.228-243]

Ўқувчи - талаба талабга мувофиқ дастурни бажариш учун турли хор асарларининг ритми, усули, характери, суръати, кайфиятини яхши билиши, дирижёрлик схемаларини адашмай ифодалашни ўзлаштириши керак. 2/4; 3/4; 4/4 ўлчовларида аниқ ифода ҳаракати схемаларини эгаллаш учун мануал техника-

ни (қўлда ифодалаш маҳорати) пухта ўрганиб, сўнг мураккаб ўлчовларга ўтиш мумкин. Тўрт ҳиссали (4/4) ўлчов – икки оддий метрик ўлчовдан иборат бўлади. Унга дирижёрлик қилиш схемаси: биринчи, кучли ҳисса – пастга; иккинчи, кучсиз – танага, (чапга); учинчи, нисбатан кучли – танадан (ёнга, ўнга); тўртинчи, кучсиз – юқорига. (қаранг, 1-сурат):

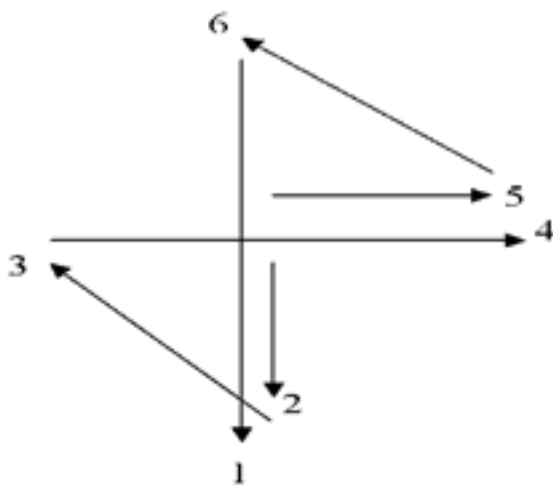
“Дирижёрлик” фанининг 2- курсидан бошлаб, талабалар дастур талабига киритилган мураккаб ва аралаш ўлчовдаги асарлар бўйича қўл ҳаракатлари схемаси билан танишадилар ва ўзлаштирадилар. Ҳар бир дарс жараёнида олган билимларини турли машқлар воситасида мустақамлаш учун мураккаб ўлчовдаги асарнинг график чизмасини қўл ҳаракати билан кўрсатиш, овоз чиқариб санаш, таҳлил этиш, тушунтириш ва кучли – таянч ҳисса, нисбатан кучли ҳамда кучсиз ҳиссаларни ифодалашни ўзлаштириб боришлари зарур бўлади.

Мураккаб ўлчовлар икки (ва ундан ортиқ) оддий ўлчовдан иборат бўлади, икки (ёки ортиқ) кучли ҳисса, яъни битта кучли ҳисса ва бир (ёки ундан ортиқ) нисбатан кучли ҳиссадан ташкил топади.

Дирижерлик фани дастурига аввал 6/8; 6/4, сўнг 5/8; 5/4; ўлчовдаги асарларни танлаш лозим, чунки “олти” ўлчови 3+3 тенг гуруҳдан ташкил топган, шунинг учун унинг биринчи ва учинчи ҳиссаларни иккилантириб, оддий ўлчов тарзида дирижерлик қилиш қийинчилик туғдирмайди.

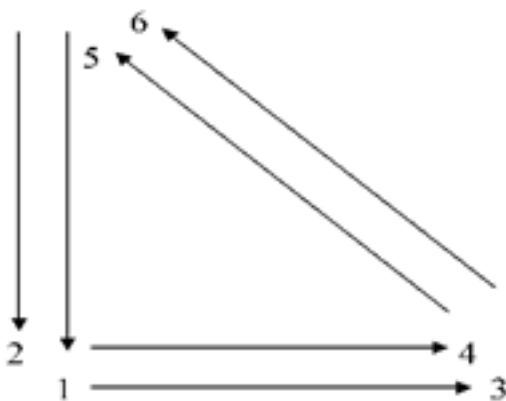
Олти ҳиссали (6/8; 6/4) ўлчовлар – уч ҳиссали икки оддий ўлчов йиғиндисидан ташкил топади. Олти ҳиссали ўлчов (метрни) 3+3 бошқаришда тўрт ҳиссали схемадан фойдаланилади, унда биринчи ва учинчи ҳиссалар касрлаш (бўлиб ташлаш) орқали бажарилади.

Тактлаш схемаси: 3+3 – биринчи кучли ҳисса –

пастга; иккинчи кучсиз – пастга; учинчи – кучсиз, чапга; тўртинчи, нисбатан кучли – танадан, ўнга; бешинчи – кучсиз, ўнга; олтинчи – кучсиз, юқорига. Бунда биринчи ва учинчи ҳиссалар касрланади, яъни бўлиб ташлаш орқали қўл ҳаракатида иккилантирилиб ифодаланади. (қаранг, 2-сурат):

Тез (шўхчан) суръатда олти ҳиссали ўлчовдаги асар “иккига” дирижерлик қилиш усулида амалга оширилади. Олти ҳиссали 3/2 ўлчов оддий икки

ҳиссалик метрик гуруҳдан иборат. Ушбу ўлчов 2+2+2 тарзида гуруҳланган бўлса, биринчи, иккинчи ҳиссалар – пастга; учинчи, тўртинчиси – ўнга; бешинчи, олтинчилари – юқорига; яъни уч ҳиссали схеманинг (чизманинг) ҳар бир ҳиссаси иккиланти-

рилиб (касрланиб) ифодаланади. (қаранг, 3-сурат):

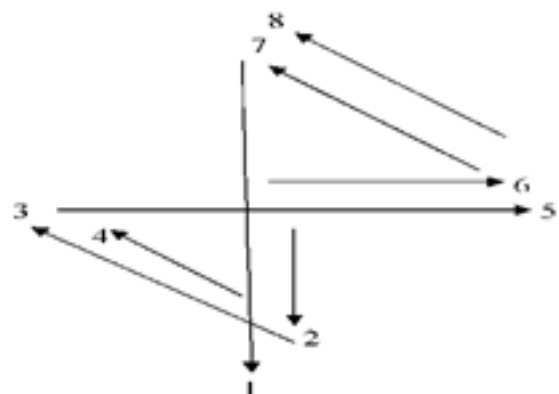
Масалан, А.Расулов мусикаси, Э.Воҳидов сўзи “Ўзбекистоним” ёш хор жамоаси учун 6/8 ўлчовда яратилган замонавий асар. Суръати Allegretto, майин лирик характерли куй, икки ҳиссали схема бўйича, гуруҳланиши 3+3, ичкипульсацияни аниқ ҳис этиш $\text{♪♪♪} + \text{♪♪♪}$ дирижерга асар йўналиши, кучсиз ҳиссани бошлаш ва тугатиш, нуктали чоракталиқ чўзимларни (1,2,3) ҳамда турли ритмик кўринишларни тўғри ва аниқ бажаришда ёрдам беради.

Б.Умиджонов мусикаси, “Олис йўлидан” 6/8 ўлчов. Бу асар 6/8 ўлчовда, аралаш хор жамоаси ва яккахон солист учун мусика жўрлигисиз ижрога ёзилган. Кўп ҳолларда қўлланиладиган ўзбек халқ қўшиқлари руҳини намоянча этади. Сокин суръатдаги кириш қисми ҳамда хор асарининг 1- ва 3- қисмлари ижроси дирижерлик ҳаракатларининг тўрт ҳиссалик схема бўйича 1, 4- ҳиссаларни иккилантиришни майин бажаришни талаб этади. Бу хор асарида муаллиф 7/8 ўлчовни қўллади, гуруҳланиши 3+4, бунда 1, 3, 4- ҳиссалар иккилантирилган тарзда тактланади. Асарнинг ўрта қисми 6/8 ўлчовда, гуруҳланиши 3+3, уни иккига дирижерлик қилиш қулай. Тўлиқсиз репризада, яна аввалгидек 6/8 ни тўрт ҳиссаликка ўтиб тактлаш лозим.

Шунингдек тез, шўхчан асарларни 6/8 ёки 6/4 икки ҳиссалик схема бўйича ($\text{♪♪♪} + \text{♪♪♪}$) ёки (+) дирижерликда ифодалаш осон кечади.

Мисол учун М.Ашрафий мусикаси, К.Яшин сўзи “Дилором” операсидан “Бухоро рақси яллеси” 6/8. Рақсона хор саҳнаси 6/8 ўлчовда, икки ҳиссалик схема бўйича дирижерлик қилинади, гуруҳланиши 3+3, $\text{♪♪♪} + \text{♪♪♪}$. Асарнинг биринчи қисми мўътадил суръатни, иккинчи қисми тезкор ижро қилинишини инобатга олиб, дирижер жуда аниқ, шу билан бирга бу икки хил кайфиятни иккига дирижерлик қилиб, ифодалай олиши лозим. Биринчи қисмдаги кучсиз ҳиссалар, синкопалар, алоҳида ажратиб кўрсатилиши ва ритмик ҳисни унутмаслик талаб этилади. Иккинчи қисмдаги асосий вазифа, икки ҳиссалик схема бўйича тез суръатни ифодалашда ҳар бир жумланинг пульсини унутмасликдан иборат.

Саккиз ҳиссали 8/4 ўлчов, тўртта икки ҳиссалик метрик гуруҳдан иборат. Саккиз ҳиссали ўлчовга

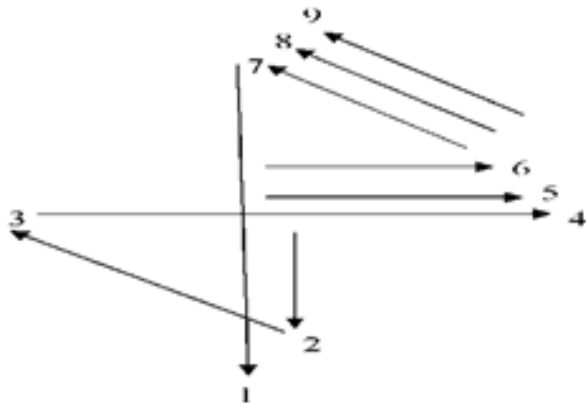
дирижерлик қилиш тўрт ҳиссали схема асосида бажарилиб, ҳар бир ҳисса иккилантирилиб ифодаланади. Унинг бажарилиши: биринчи, иккинчи ҳиссалар – пастга; учинчи, тўртинчиси – танага; бешинчи,

олтинчи – танадан (ёнга); еттинчи, саккизинчи – юкорига. (қаранг, 4-сурат):

Бунда биринчи ҳисса кучли бўлиб, учинчи, бешинчи ва еттинчи ҳиссалар нисбатан кучли саналади. Шунинг учун учинчи, бешинчи ва еттинчи ҳиссаларни кўрсатиш ҳамда кучли биринчи ҳиссани алоҳида белгилаш тавсия этилади. Бу каби ифодалаш суръати ниҳоятда секин (чўзиқ) асарлар ижросида қўлланилади. Тезкор суръатдаги асарларда саккиз ҳиссали ўлчовлар бўлинмайди ва “тўртга” тактланади.

Пухта дирижёрлик тайёргарликка эга бўлган талабаларга 9/4 ёки 9/8 ўлчовдаги асарларни тавсия этиш мумкин. Ушбу ўлчов олти ҳиссалидек, тенг санокли гуруҳлардан иборат (3+3+3) бўлиб, шу ўлчовлик асарларни ўзлаштиришда ҳам қийинчиликка дуч келинмайди. Оғир суръатдаги асарлар уч ҳиссалик сингари тактланиб, ҳар бир ҳисса касрланади (иккилантирилади). Шўх ва тез маромдаги асарлар ҳам “учга”, иккилантирилмай (касрланмай), ички пульсни ҳис этган тарзда тактланади. Шундан сўнг талаба беш ҳиссалик мураккаб ўлчовни ўзлаштиришни бошлайди. Бу мураккаб ўлчов носимметрик бўлиб, асар тузилмасига қараб 2+3 ёки 3+2 тенгсиз гуруҳларни ташкил этади.

Тўққиз ҳиссали 9/4; 9/8 ўлчов, оддий уч ҳиссали метрик гуруҳдан иборат. Сокин, чўзиқ суръатдаги асарларда уч ҳиссали схема бўйича ва ҳар

бир ҳиссани учга кўпайтириб тактланади. Тўққиз ҳиссалик ўлчовни тактлаш схемаси: биринчи, иккинчи ҳиссалар – пастга; учинчи – танага; тўрттинчи, бешинчи, олтинчи ҳиссалар – танадан (ёнга); еттинчи, саккизинчи, тўққизинчи ҳиссалар – юкорига. (қаранг, 5-сурат).

Шуни таъкидлаш жоизки, дирижёрликда учинчи ҳисса кўп ҳолларда қўл ҳаракатини пастга йўналтириб ифодаланади, лекин биз келтирган суратдаги схема, яъни учинчи ҳиссани танага йўналтириш қулайроқ деб ҳисоблаймиз. Схепада (чизгида) ҳар бир ҳисоб гуруҳининг 3+3+3 бўлинишида кучли ва нисбатан кучли ҳиссалар тактда урғуланади (акцент), бунда биринчи ҳисса – кучли; тўрттинчи ва еттинчи – нисбатан кучли бўлиб, тактланишининг етакчи қисмлари, колганлари ёрдамчидир. Тўққиз ҳиссали ўлчовдаги тезкор суръатда ёзилган асарлар “учга” тактланади, бунда ички пульсация ҳисси бир, икки, уч; бир, икки, уч; бир, икки, учни сезиб туриши лозим.

Учинчи ўқув йилида талабалар етти ҳиссали 7/4 ёки 7/8 ўлчовни ўзлаштириш ва дирижёрлик қилиш малакаларини эгаллашга киришадилар. Етти ҳиссали ўлчов ҳам худди беш ҳиссали ўлчов каби носимметрик, яъни тенгсиз ҳиссалик кўринишга эга. Оғир, сокин асарларда тўртлик дирижёрлик схемасига амал қилинади, 3+4 гуруҳланишда иккилантирилиши лозим бўлган ҳиссалар, яъни тактлаш – биринчи, учинчи, тўрттинчи, иккинчи ҳисса эса бир оддий ҳаракат билан ифодаланади.

4+3 гуруҳланишда “тўртга” дирижёрлик қилинади, иккилантириладиган ҳиссалар – биринчи, иккинчи, учинчи ва тўрттинчи ҳисса бир оддий қўл ҳаракати билан бажарилади.

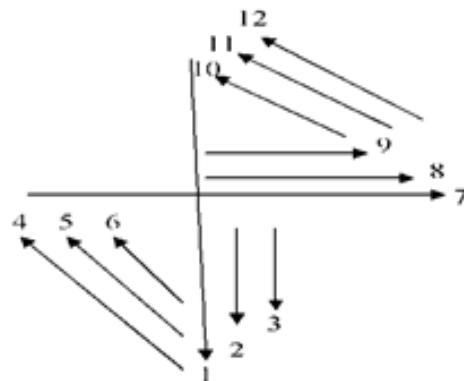
Шўх, тез асарларда, 2+2+3 ёки 2+3+2 ҳамда 3+2+2 кўринишдаги гуруҳланишда асар тузилиши ва ритмик усулини эътиборга олган ҳолда “учга” дирижёрлик ҳаракати бажарилади. Баъзан шўх, тез темпдаги асарларда етти ҳиссали ўлчовни ўзлаштириб бўлгач, қулайлик учун “уч” ҳиссалик схемадан “икки” ҳиссалик схемага 3+4 (+) кўринишдаги гуруҳланишга ўтиб дирижёрлик қилиш мумкин.

М.Насимов мусикаси, Х.Шарипов шеъри “Дилбарим” хор сюитасидан “Ёр экан” асари аралаш хор учун, рақсона характерда ёзилган тез суръатдаги асар, ўлчови 7/8, уч ҳиссали схема бўйича тактланади, гуруҳланиши 3+2+2 (♩♩+♩♩+♩♩). Аниқ пульсацияни, ҳиссаларни тасаввур этиб, дирижёр тактлардаги 1, 4, 6- кучли ва нисбатан кучли ҳиссаларни урғулаши керак. Хордаги гуруҳлар ижросига ўтишда, эркаклар, аёллар ва биргаликдаги ижрода ритм пульсини йўқотмаслик муҳим.

Етти ҳиссалик ўлчов билан бир қаторда, талаба 12/8 ва 12/4 ўлчовни ҳам ўзлаштиришга киришилади. 12/4 ёки 12/8 ўлчови тўрт ҳиссалик схема бўйича бажарилиб, оғир, сокин асарларда ҳар бир ҳисса учлантирилади, яъни ҳар бир ҳисса (+ + +) га бўлинади. Тез, шўх суръатдаги асарларда ҳам худди шу йўсинда, лекин касрланмай ифодаланади. Бундай ўлчов айниқса, ҳаракат ифодаси устида ишлаш ҳамда майин, узилмай ижро қилишни талаб этадиган асарларда, ички пульсни ҳис этиш, занжирли нафас олишни белгилашда танланади.

Ўн икки ҳиссали 12/4; 12/8 ўлчовлар тўрт ҳиссали схема бўйича, ҳар бир ҳиссани учга кўпайтириб, 3+3+3+3 шаклида дирижёрлик қилинади.

Тактлаш схемаси: биринчи ҳисса – пастга; иккинчи – пастга; учинчи – пастга; тўрттинчи – танага;

бешинчи – танага; олтинчи – танага; еттинчи – танадан; саккизинчи – танадан; тўққизинчи – танадан; ўнинчи – юқорига; ўн биринчи – юқорига; ўн иккинчи – юқорига. (қаранг, 6-сурат):

Схемада (чизмада) ҳар бир ҳисоб гуруҳининг (3+3+3+3) бўлиниши кучли ва нисбатан кучли ҳиссаларга таянишни тақозо этади, улар – биринчи – энг кучли ҳисса, тўртинчи, еттинчи, тўққизинчи – нисбатан кучли ҳиссалар, қолганлари ёрдамчидир.

Схемада (чизмада) ҳар бир ҳисоб гуруҳининг (3+3+3+3) бўлиниши кучли ва нисбатан кучли ҳиссаларга таянишни тақозо этади, улар – биринчи – энг кучли ҳисса, тўртинчи, еттинчи, тўққизинчи – нисбатан кучли ҳиссалар, қолганлари ёрдамчидир. Тез суръатдаги ўн икки ҳиссали асарлар “тўртга” дирижёрлик қилиниб, ҳиссалар бўлинмайди, лекин ички пульсация ҳисси бир, икки, уч ва ҳ.к га амал қилинади.

2/2 ва 3/2 ўлчовлар метроном ва асар суръатига қараб тактланади. Агар, асар оғир ва сокин бўлса 2/2 ўлчов “иккига” тактлаш схемасига (2+2) ва 3/2 ўлчовда эса “учга” (2+2+2), такт ҳиссаларини ички ҳиссий сезишга амал қилган ҳолда дирижёрлик қилинади. Илгари танишилган 2/2 ва 3/2 ўлчовдаги асарларга дирижёрлик қилишни бажаришда асарнинг суръати, характери ҳамда метроном кўрсаткичига жиддий ва аниқ эътибор бериш зарур. Агар метроном кўрсаткичи яримталиқ чўзимни ( ) белгиласа, тактлаш ҳам шундан келиб чиқиб 2/2 – икки (ҳиссага) қўл ҳаракати, 3/2 га эса – уч (ҳиссага) қўл ҳаракати бажарилади. Агар метрономда ( ) чорак узунлик кўрсатилган бўлса, бу ҳолда 2/2 чўзим касрланиб, ҳар бир ҳисса иккилантирилган ҳолда, яъни қўл ҳаракати тўрт марта, 3/2 уч ҳиссали схемада – қўл ҳаракати олти марта бажарилади.

Асар тез ижро этилиши талаб қилинганда 2/2 ўлчов “иккига”, 3/2 ўлчов “учга”, ички пульсани ҳис этиш орқали тактланади. Метроном кўрсатиши ( ) бўлса, 2/2/ ва 3/2 ўлчови ҳиссалари касрланмай дирижёрлик қилинади. Метроном кўрсатиши ( ) бўлганда, ўлчовларнинг ҳар бир ҳиссаси чоракталиқ схема бўйича касрланиб ифодаланади.

12/8 ўлчовига С.Юдаков мусикаси, Э.Воҳидов шеъри, “Ўзбекистон” вокал-хор поэмасидан “Жоним ўлкам” асарини тавсия этамиз. Тантанавор харак-

тердаги асар, 12/8 ўлчовда, тўрт ҳиссалиқ схемаси бўйича дирижёрлик қилинади, гуруҳланиши, ҳар ҳиссага 3 та саккизталиқ ♪♪♪+♪♪♪+♪♪♪+♪♪♪ тўғри келади. Дирижёрдан ҳиссаларни ички ҳис қилиш орқали, ритм чизиғи, гуруҳланиш кўринишларини қўл ҳаракатида ёрқин ифодалаш, ҳиссалардаги узишларни аниқ кўрсата олиш талаб этилади.

Талаба мураккаб ўлчовларни ўзлаштириб олиши учун, дастурдаги талабларга асосланган ҳолда, педагог қўйган мақсад ва вазифаларига, профессионал малака, усул, дирижёрлик маҳоратини эгаллашнинг дастлабки қадамларидан бошлаб, умум қабул қилинган “оддийдан – мураккабга” услуб қоидаларига риоя қилиши зарур. Бунинг учун педагог талабанинг фан бўйича тайёргарлиги, индивидуал хусусияти, қабул қилиш (кўникма ҳосил қилиш) қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, мураккаб ўлчовнинг услуби ва олган билимини амалда бажара олишини назарда тутиб асарлар танлаши мақсадга мувофиқдир. Аввал ҳажми жихатидан кичик, шаклан содда, суръати сокин - ўртача, чўзими чоракталиқ, саккизталиқлардан иборат бўлган, хор фактураси мураккаб бўлмаган асарлардан танлаш лозим.

Хулоса ўрнида айтиб ўтиш жоизки, ҳар бир дарс жараёнида талаба, педагог ёрдамида олган билимларини турли машқлар воситасида мустаҳкамлаши мақсадида:

- мураккаб ўлчовдаги асарни тўлиқ таҳлил этиши;
- график чизмасини қўл ҳаракати билан кўрсатиши;
- овоз чиқариб санаши;
- кучли – таянч ҳисса, нисбатан кучли ҳамда кучсиз ҳиссаларни ифодалашни ўзлаштириб бориши зарур бўлади.

Талабани мураккаб ўлчовдаги асарларни ўзлаштириб бориши – бу жуда қизиқарли ўқув жараёни бўлиб, у талабани дирижёрлик маҳоратининг ўсиши, мусиқий фикрлаш доирасининг кенгайиши, улкан вокал-хор классик мусикаси жанри дастурлари билан танишишига катта туртки бўлади.

Мураккаб ўлчовларни энгил ўзлаштириш учун 2018 йилда чоп этилган “Дирижёрлик” (муаллифлар С.Маликова ва бошқалар. 2018 й.) ўқув қўлланмадаги мураккаб ва мураккаб – аралаш ўлчовларга берилган машқлардан фойдаланишни тавсия этамиз [3.Б.237].

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: Ғофур Ғулом нашриёти, 2017. - 295 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий мажлисга мурожаатномаси //Халқ сўзи. - 2018. - 29 дек.
3. Маликова С.С., Васильченко О.А., Багирова Ф.Т. Дирижёрлик: ўқув қўлланма. - Тошкент: Турон-Иқбол, 2018. – 472 б.
4. Хайруллаев М. М. Фаробий ва унинг фалсафий рисоалари. - Тошкент: Ўзфанакаднашр, 1963. – 281 б.
5. Choral techniques By: Gordon Lamb Online: <http://cnx.org/content/col11191/1.1/Connexionc Rice University>. -Texas, Houston; 2010. - 387 б.
6. John MacInnis. Teaching Music in the Reformed Calvinist Tradition Sphere Sovereignty and the Arts. https://www.researchgate.net/publication/315931197_Teaching_Music_in_the_Reformed_Calvinist_Tradition_Sphere_Sovereignty_and_the_Arts.Pp.2-3.